

ISSN 2587- 2001 e-ISSN 2618-6187

ANASAY

3 Aylık Ulusal Hakemli - Süreli Dergi -Yıl:3 – Sayı:9 - Ağustos 2019

koynunda büyüdük

ANASAY

3 Aylık Ulusal Hakemli - Süreli Dergi - ISSN 2587- 2001 e-ISSN 2618-6187

İÇİNDEKİLER

Araştırma Makaleleri

Şükrü ÜNAR..... 11

HİTİT DÖNEMİ ANADOLU’SUNDA MEYVE AĞAÇLARI

FRUIT TREES IN ANATOLIA OF HITTITE PERIOD

Muhlisahon RUSTAMOVA..... 31

ORTA ASYA’DA GÜNÜMÜZE KADAR ULAŞMAYAN CAMİLERİN AHŞAP DİREK VE TAŞ SÜTUNLARI (IX - XII. yy)

WOOD AND STONE COLUMNS OF RUINED AND DESTROYED MOSQUES OF CENTRAL ASIA

İsa KAYIHAN..... 63

NECİP TOSUN’UN ‘GİDİLMEMİŞ YERLERİN TÜRKÜSÜ’ ÖYKÜSÜNDE MELANKOLİ

THE MELANCHOLIA IN THE STORY OF NECİP TOSUN’S ‘GİDİLMEMİŞ YERLERİN TÜRKÜSÜ’

Murat HASANOĞLU..... 83

BOSTÂN, GÜLİSTÂN VE MESNEVÎ HİKÂYELERİ ÜZERİNE GENEL BİR KARŞILAŞTIRMA

A GENERAL COMPARISON ON BUSTAN, GULISTAN AND MASNAVI STORIES

Kitap Tanıtımı

Yunus PUSTU 109

MUSTAFA CEZAR, OSMANLI TARİHİNDE LEVENDLER,

TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI, ANKARA, 2013, XI + 435 S.

ORTA ASYA'DA GÜNÜMÜZE KADAR ULAŞMAYAN CAMİLERİN AHŞAP DİREK VE TAŞ SÜTUNLARI (IX - XII. yy)

*WOOD AND STONE COLUMNS OF RUINED AND DESTROYED
MOSQUES OF CENTRAL ASIA (IX-XII. c.)*

DOI: 10.33404/anasay.573833

Çalışma Türü: Araştırma Makalesi / Research Article¹

Muhlisahon RUSTAMOVA*

ÖZET

Bu çalışmada, Orta Asya'da IX – XII. yüzyıllarda inşa edilen Camilerin taşıyıcı unsuru olarak kullanılan ahşap ve ender olarak kullanılan taş direkleri araştırılmıştır. Bununla birlikte İslam öncesi ahşap malzemenin Türk boylarının sivil yapılarında kullanım alanları ve ahşap sanatında kat ettikleri mesafe de incelenmiştir. İslam dininin bölgeye yayılması ile ahşap sanatı dini mimari- de kullanılmaya başlamıştır. Bu amaçla günümüzde Özbekistan, Tacikistan ve Kazakistan sınırlarında bulunan erken dönem yapılarında sıklıkla karşılaştığımız, doğal afetlerden, bazen de insan eli ile değişim ve dönüşüme maruz kalan camilerden geriye kalan direkler ve sütunlar yeniden, etraflıca ele alınmıştır.

¹- Makale Geliş Tarihi: 06. 06. 2019 Makale Kabul Tarihi: 04. 08.2019

* Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Öğrencisi. muhliska@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-0872-2812>

Buradan hareketle Orta Asya'dan Anadolu'ya erken dönem camilerinin taşıyıcı unsurlarının karşılaştırılması yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Orta Asya, Ahşap Sanatı, Ahşap Oyma, Ahşap Direkli Cami, Ahşap Direk, Taş Sütun, Anadolu.

ABSTRACT

This paper analyzes supportive elements mainly of wood material, and few of stone columns. Furthermore wood material used in non-religious buildings by Turkish people in pre-Islam and its development is also examined. Wood art has started to be used in religious buildings with the spread of Islam in the region. In this context remains of timbers and columns from mosques damaged or destroyed by natural disasters or non-natural causes in the borders of Uzbekistan, Tajikistan, and Kazakhstan are re-evaluated. Overall a comparative analyzes of supportive elements of the early mosques from Central Asia to Asia Minor is concluded.

Keywords: Central Asia, Wood Art, Wood Carving, Wooden Column Mosque, Stone Column, Anatolia.

GİRİŞ

Ahşap oymacılığının en erken örneği Orta Asya'da miladi I. yüzyılın sonuna kadar uzanır. Asırlar boyunca ahşap oymacılığı bölgede yüksek bir işçilik elde etmiştir (Denike 1939: 109). Altaylar ve Hunlar dönemine ait olan ahşap fragmanlarında oyma tekniği ile çeşitli ahşap üzerine çeşitli bezemeler yapıldığı görülmüştür (Yüksel 2002: 4).

Ahşaplara şekil vermek için çelik ya da demir uçlu bir kalem ile ağacın yüzeyi oyularak bezeme kabartma halinde ortaya çıkarılmıştır (MEB 1970: 2). Bu işleme eğri kesim denilmiş ve XII. yüzyıla kadar Orta Asya'da en çok kullanılan teknik olmuştur (Bozer 2002: 911).

Zanaatkârlar ahşaba çeşitli şekil vererek, panolar, kaplamalar, kapılar, mezar taşları, direkler, alçıya şekil veren kalıplar, mihraplar ve minberler gibi birçok yapı unsuru üretmişlerdir. Yapılardaki taşıyıcı ve bezeme unsuru olan ahşap malzemeler genel olarak ceviz, çınar, çam ağacı ve geç dönemlerde kavak ağaçlarından yapılmıştır. Cami ve mescitlerdeki minber, rahle, kapı, pencere, korkuluk, direk başlıkları kirişler ve konsolları abanoz, armut, elma, gül ağaçlarından yapılmıştır (Öney 1978: 110).

Orta Asya’da VI – VII. yüzyıllara ait olan Pencikent, Aktepe ve Kale-i Kır saraylarında bulunan kadın figürlü direk, bitkisel bezemeli panolar, direk kaide-leri, direk başlığı, tezyinat kalıpları ahşap oyma sanatının mimaride kullanılan erken örnekleridir (Marshak – Nozilov 1999: 246 – 272), (Şekil. 1 – 8), (Foto. 1 – 3).

Erken dönem Orta Asya mimarisinde yapının tavanlarının taşıyıcı elemanları genel olarak direk. Bölgeye İslam dinin yayılması ile birlikte Ulu Cami mimarisinde tavanı taşıyıcı unsur olarak direk kullanılmıştır. VIII. yüzyılda yapılan Ebu Müslim Camisi bölgedeki erken dönem direkli camisi olarak kabul edilir. Caminin direkleri oyma tekniği ile bezenmiştir (Pugaçenkova 1958: 162).

XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Orta Asya’nın çeşitli bölgelerinde IX – XII. yüzyıla ait olan erken dönem direk ve sütunlar tespit edilerek incelemeye alınmıştır (Filimonov 1962: 267). Yapılarda taşıyıcı eleman olarak kullanılan direk ve sütunların orijinal camileri günümüze ulaşmamıştır. Ancak Hive ile Sayram şehirlerindeki direk ve sütunlar asırlar boyunca onarım gören ve genişleyen Ulu Camilerin tavanlarını destekleyen taşıyıcı unsur olarak kullanılmaya devam etmiştir. Orta Asya mimarisinde eskiyen, kullanıma elverişsiz hale gelen camilerin iyi durumda olan direkleri yeni yapılan camilerde kullanılmıştır. Örneğin, Narşahi’nin “Tarih – i Buhara” adlı eserinde ahşap direğin devşirme malzeme olarak başka yapıda kullanıldığı hakkında bilgi vermiştir. Narşahi Buhara’dan yaklaşık 25 km. uzakta olan İskicet yerleşkesinde Tamgaç Han döneminde yapılan Mescid – i Adine adındaki Ulu Cami olduğunu belirtmiştir. Kullanışsız hale gelen caminin direklerini Buhara’ya emir olarak atanan Tuğrul Han Külertegin bölgedeki Hansaların varislerinden satın aldığını ve Buhara’da inşa ettirmekte olduğu bir medrese yapımında kullandığı hakkında bilgi vermiştir (Narşahi [yz.] 2013: 24). Dolayısıyla iyi durumda ve tezyinatı güzel olan direklerin miadı dolan yapılardan alınmış ve yeni camilerde kullanılmaya devam etmiştir. Başka yapıda kullanılmayan direkler, üzerinde bulunan semboller ve yazılardan dolayı yerel halk tarafından kutsal sayılmış ve asırdan asra aktarılarak günümüze ulaşmıştır.

Erken dönemde yapılmış olan direkli ve sütunlu Ulu Camilerin çoğu günümüze ulaşmamıştır. Ancak bazı bölgelerde günümüze ulaşan birkaç direk ve sütun örneği mevcuttur. Elimizdeki veriler, erken dönem Orta Asya Ulu Camilerinin taşıyıcı unsurları ve bezemeleri hakkında önemli bilgiler edinmemizi

ve bu alandaki eksikliği gidermemizi sağlamıştır. Günümüze ulaşan direklerin çoğu Zerefşan ilinde bulunmuştur. Zerefşan, Semerkant şehrine 20 – 30 fersah² uzaklıktadır. (Harita 1) Zerefşan ilinin yanından büyük nehir geçmektedir. Bundan dolayı suyu bol topraklarda yetişen ağaç malzeme, ahşap zanaatının gelişmesine yol açmıştır. Bölgedeki direkler erken dönem düz kirişli cami mimarisinin taşıyıcı unsurlarının şekli, tavana bağlanma tekniği, ahşap oyma tekniği ve üslubu hakkında önemli bilgi içermektedir (Bartold 1981: 106). Erken dönem direklerinin bir başka örnekleri Urgenç şehrindeki Hive Ulu Camide bulunmaktadır. (Harita 2) Cami günümüze onarım görmüş ve genişletilmiş şeklinde ulaşmıştır. Bununla birlikte Hive Ulu Cami ahşap direkli en eski yapı olma özelliği taşıması bakımından önemlidir. Ahşap direklerin dışında günümüzdeki Kazakistan sınırlarında bulunan üç adet taş malzemedен yapılan erken dönem sütunlara da çalışmamızda yer verilmiştir. Taş sütunların formu, bezemesi ve yapıda kullanımı hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmamızdaki amacımız Orta Asya'da erken dönem düz kirişli camilerin taşıyıcı elemanlarının malzemeleri, şekilleri, bezemeleri, yazı karakterleri ve gelişim süreçlerini incelemek ve Orta Asya kültüründeki yerini tespit etmektir.

Harita 1. Zerefşan İli.

(<https://www.google.com.tr/maps/@39.3657317,68.3716771,9.17z?hl=tr&authuser=0> Erişim Tarihi: 22.08. 2019)

²- 1 fersah yaklaşık 5 km. TDK Sözlük.

Harita 2. Urgench Şehri. (<https://www.google.com.tr/maps/@40.5028753,64.6715749,7.42z?hl=tr&authuser=0> Erişim Tarihi: 22.08. 2019)

Harita 3. Talas Şehri.
(<https://www.google.com.tr/maps/@41.0767769,70.3586526,7.44z?hl=tr&authuser=0> Erişim Tarihi: 30.06.2019)

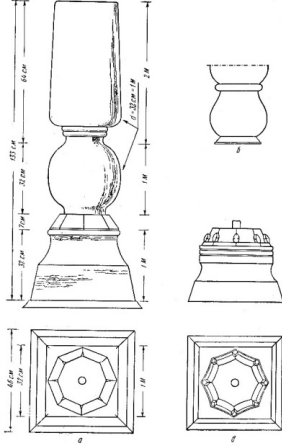
Fotoğraf 1. Pencikent Köşkünde Bulunan Ahşap Oyma Kalıntıları.
(<https://varandej.livejournal.com/861295.html> Erişim Tarihi: 30.06.2019)

Fotoğraf 2. Pencikent Sarayında Bulunan Kadın figürlü Ahşap Direk.
(<https://varandej.livejournal.com/861295.html> Erişim Tarihi: 05.04.2019)

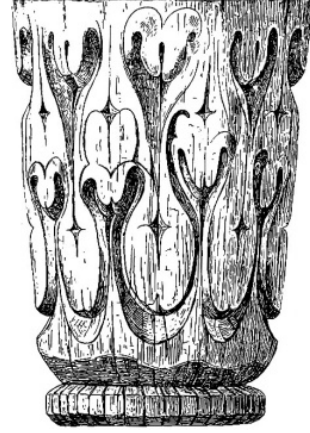

Şekil 1. Pencikent Köşkünde Bulunan Kadın Figürlü Ahşap Direk.
(<https://varandej.livejournal.com/861295.html> Erişim Tarihi: 05.04.2019).

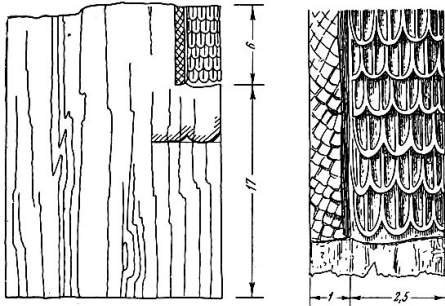
Şekil 2. Aktepe’de bulunan direk kaidesi ve gövdesi.

(<https://varandej.livejournal.com/861295.html> Erişim Tarihi: 05.04.2019).

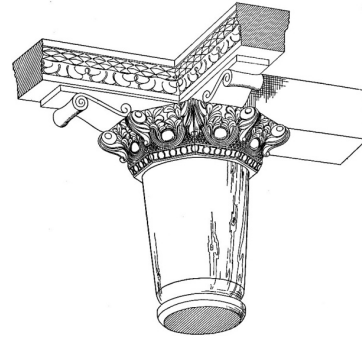
Şekil 3. Pencikent Köşkünde Bulunan Ahşap Direk Başlığı.

(<https://varandej.livejournal.com/861295.html> Erişim Tarihi: 05.04.2019).

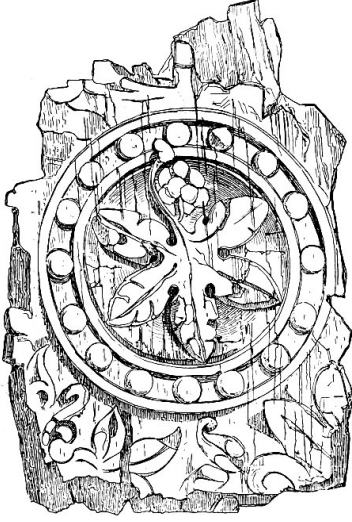
Şekil 4. Pencikent Köşkündeki Ahşap Bezeme Panoları Fragmanları.

(<https://varandej.livejournal.com/861295.html> Erişim Tarihi: 27.06.2019)

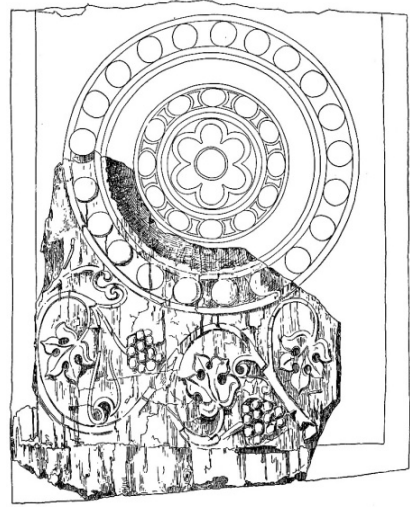

Şekil 5. Pencikent Köşkünde Bulunan Ahşap Direk Başlığı ve Direk Yastığı.

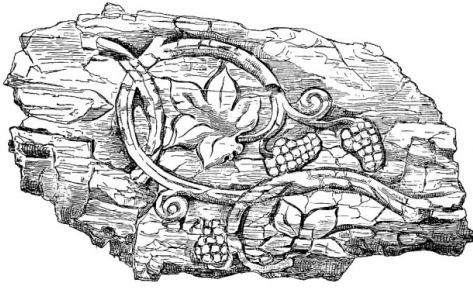
(<https://varandej.livejournal.com/861295.html> Erişim Tarihi: 05.04.2019)

Şekil 6. Pencikent Köşkündeki Ahşap Bezeme Panoları Fragmanları.
(<https://varandej.livejournal.com/861295.html> Erişim Tarihi: 27.06.2019)

Şekil 7. Pencikent Köşkünde Bulunan Bezemeli Ahşap Pano.
(<https://varandej.livejournal.com/861295.html> Erişim Tarihi: 05.04.2019).

Şekil 8. Pencikent Köşkündeki Ahşap Bezeme Panoları Fragmanları.
(<https://varandej.livejournal.com/861295.html> Erişim Tarihi: 05.04.2019)

Fotoğraf 3. Pencikent Sarayında Bulunan Bezemeli Ahşap Fragmanlar.
(<https://varandej.livejournal.com/861295.html> Erişim Tarihi: 05.04.2019)

1. OBBURDON KASABASINDAKİ DİREK (IX. YY)

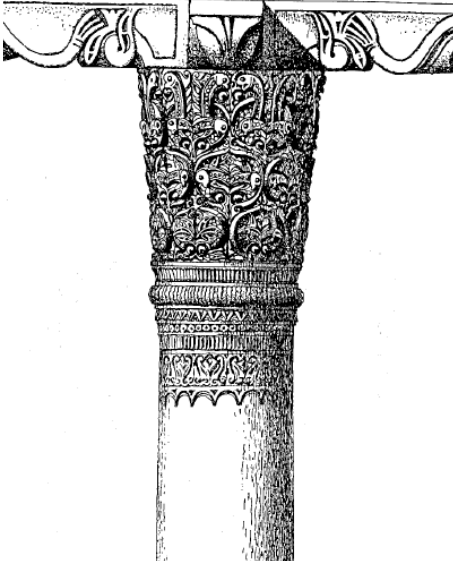
Obburdon, Özbekistan'ın güney sınırında bulunan, Tacikistan'ın kuzey batı yönünde olan Soğd ilinin Matçin ilçesine bağlı bir kasabadır. Araştırmacı M. S. Andreyev 1915 senesinde Obburdon'da erken döneme ait direk bulmuştur. Andreyev, direğe bölgenin adını vermiştir (Filimonov 1962: 267). Obburdon direği eski bir binanın deposunda bulunmuştur. Direğin direk yastıkları da günümüze ulaşmıştır. Araştırmacılara göre direk başlığındaki bir biri ile kesişen dört adet direk yastıkları caminin düz girişini taşıyan eleman görevini taşımıştır.

Obburdon direğinin kaidesi günümüze ulaşmadığından dolayı, bulunduğu yapıdan alınıp başka bir yapıda tekrardan devşirme malzeme olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Direğin 1 / 3 kısmı direk başlığından oluşmaktadır. Direğin günümüzdeki boyu 2 metredir (Hmelitskiy 1992: 295) (Şekil. 9 -10).

Direğin gövdesi büyük küçük kuşaklara ayrılmış olup, her kuşağın içinde oyma tekniği ile farklı bezemeler işlenmiştir. İnce kuşaklarda daireler, yatay ve dikey şekilde işlenmiş yaprak bezemeleri yapılmıştır. Direğin başlığına derin ahşap oyma tekniği ile hayvan, bitki ve geometrik bezemeler işlenmiştir; örneğin, direk başlığına madalyonlar içine çifte balıklar ve kuşların baş kısımlarının tasvirleri bitkisel motifler ile birlikte yapılmıştır. Her madalyonun içindeki kuş tasvirleri birbirinden farklıdır. Direk başlığının en üst kısmındaki kuşakta çifte balık başlarının tasvirleri vardır. Balık tasvirleri de bitkisel bezemeler ile birlikte yapılmıştır. Direk yastığındaki bezemeler su dalgası ve boğa başını andıran soyutlaştırılmış bezemeden oluşmaktadır (Veyrman – Lavrov 1969: 216), (Foto 4 -7).

Obburdon direğinin gövdesinde bulunan kuş ve balık tasvirlerinden yola çıkarak İslam öncesi yapılarında kullanılmış olabileceği ihtimali mevcuttur. Daha önce belirttiğimiz gibi direkler, mimaride devşirme malzeme olarak en sık kullanılan yapı elemanları olmuştur. Dolayısıyla direk sivil yapıdan sonra bir Cami yapısında devşirme malzeme olarak kullanılmış olabilir. Ahşap oyma tekniği ile yapılan bir sanat eseri olan direk yerel halk tarafından asırlar boyunca korunarak günümüze ulaştırılmıştır.

Obburdon direği, İslam öncesi ve İslam sonrası Türk ahşap sanatının üslup olarak ayrı olmasının yanı sıra şeklinin İslam'dan sonra kullanılmaya devam etmesi bakımından bir geçiş evresini gösteren bir eser olması bakımından önemli bir yere sahiptir (Foto. 3 – 6).

Şekil 9. Obburdon Direği. (Voronina)

Şekil 10. Obburdon Direğinin Başlığı. (Veyrman)

Fotoğraf 4. Obburdon Direği.
(Özbekistan Milli Müzesi).

Fotoğraf 5. Obburdon Direği Başlığın-
daki Kuş ve Balık Figürleri.
(Özbekistan Milli Müzesi).

Fotoğraf 6. Obburdon Direğinin Gövdesi (Özbekistan Milli Müzesi).

Fotoğraf 7. Obburdon Direği Yatıkları (Özbekistan Milli Müzesi).

2. KURUT KASABASINDA DİREK (IX. - X. YY)

Günümüzdeki Tacikistan'ın Zerefşan iline bağlı olan Kurut kasabasında M. S. Andreyev 1925 erken döneme ait direk bulmuştur (Filimonov 1962: 267). Kurut Andreyev direğe bölgenin adını vermiştir. Direğin başlığı 72 cm. olup, toplam yüksekliği 244 cm'dir. Kurut direğinin şekli, malzemesi ve üslubu incelendiğinde Obburdon (IX – X. yy) direğini andırır (Hmelitskiy 1992: 297).

Kurut direğinin gövdesinde oyma tekniği ile bitkisel ve geometrik bezemeler yapılmıştır. Bezemeler, büyük küçük kuşaklardan oluşan geometrik şekillerin içine yapılmıştır. Kurut direğinin gövdesinin alt kısmında bir sıra kuşak mevcuttur. Kuşağın içi kıvrım dallardan oluşan bezemelerden oluşmaktadır. Kuşağın alt ve üst tarafındaki gövde kısmı sade bırakılmıştır. Direk başlığının alt kısmında dört adet konsol tarzında bezemeli çıkıntı yapılmıştır. Konsolların üst kısmında rumilerden oluşan bezeme kuşağı vardır. Direk başlığı gövdeye nazaran yoğun bezemelidir. Direk başlığında rumi tepeliği bezemelerinden olu-

şan tezyinat hâkimdir. Rumi tepelikleri birbirine geometrik bağlar ile birleştirilmiştir. Ayrıca rumi tepeliği bezemelerin iç ve dış kısımlarına rumi bezemelerin farklı boyutlarında ve üsluplarda işlenen üç yapraklı çiçekler, yapraklar, dalgalı rumiler, dendanlar gibi bezemeler yapılmıştır (Veyrman – Lavrov 1969: 217). Rumi bezemeleri özellikle X. yüzyılda Semerkant başta olmak üzere Orta Asya'da birçok yapıda kullanılmıştır. (Şekil 11 - 12)

Kurut direğindeki bezemelere dikkat edildiğinde sadece bitkisel ve geometrik üslupta yapıldığı görülmektedir. Oysa direğin başlığı ve gövdesi Obburdon direğinin şekli ile benzerlik arz etmektedir. Bununla birlikte direğin kaide kısmının Obburdon direğinde olduğu gibi kesilmiş olması da dikkat çekicidir. Kurut ile Obburdon direkleri Zerefşan vadisinde bulunmuştur. Obburdon ile Kurut direklerinin bu bölgede üretilmiş olduğu varsayılırsa, Kurut direğinin Obburdon ile şeklen aynı olmak ile birlikte üslup ve bezeme olarak değişime uğramış olması açısından bir geçiş dönemini göstermektedir.

Şekil 11. Kurut Direği. (Veyrman)

Şekil 12. Kurut Direğinin Başlığı.
(Veyrman)

3. FATMEV KASABASINDAKİ DİREK (IX. - X. YY)

Günümüzdeki Tacikistan'ın Soğd ili, Ayni ilçesi, Fatmev kasabasında tarihi bir direk bulunmuştur.³ Adını bulunduğu yerden alan Fatmev direği V. L. Voronina tarafından incelenmiştir (Voronina 1950: 35).

Fatmev direğinin başlığı ile yarım gövdesi günümüze ulaşmıştır. (Mukimov 2013: 124) Fatmev direğinin günümüze ulaşan toplam yüksekliği 102 cm'dir. Hmelnitskiy direğin şekline ve üslubuna bakarak IX – X. yüzyıla ait olduğu ait olduğu belirtmiştir (Hmelnitskiy 1992: 299).

Fatmev direği form olarak Obburdon ve Kurut direkleri gibi yapılmıştır. Direğe ahşap oyma tekniği ile yoğun bezeme kompozisyonu uygulanmıştır. Direk kuşaklara ayrılmış ve her kuşağa çeşitli bitkisel, geometrik bezemeler uygulanmıştır (Veyrman – Lavrov 1969: 216).

Direğin günümüze ulaşan gövde kısmında yarım daire ve daire şeklinde iki adet kenarsuyu kuşakları mevcuttur. Kuşakların üst kısmında içe ve dışa dönük kıvrım dallı motiflerden oluşan bezeme kuşağı vardır. Gövde ile başlığa geçişte dalga, eğimli dikey ve daire gibi bitkisel geometrik şekillerden oluşan kuşaklar mevcuttur. Direk başlığında yatay şekilde yapılan iri rumi motiflerinden oluşan bezemeler mevcuttur (Şekil 13 - 14).

Fatmev direğinin bölgedeki camide kullanıldığı düşünülmektedir. Fatmev direği bir önceki direklerden yoğun bezemelerinin olması ile farklılık arz etse de şekil bakımından ve üslup bakımından aynı ekole ait olduğu görülmektedir.

Şekil 13. Fatmev Ahşap Oymalı Direk.
(Hmelnitskiy)

Şekil 14. Fatmev Direği. (Denik)

³ <http://www.wikiwand.com/tg/Фатмеv> Erişim tarihi: 09.04.2019.

4. URİMTAN KASABASINDAKİ DİREK (X. – XI. YY)

Günümüzdeki Tacikistan sınırları içinde olan Zerefşan iline bağlı Urimtan kasabasında bir direk bulunmuştur. Adını bulunduğu bölgeden alan direk Tacikistan'da Pencikent adındaki Arkeoloji müzesinde⁴ korunmaktadır. Direğin günümüze ulaşan toplam yüksekliği 183 cm'dir (Hmelnitskiy 1992: 299).

Direk erken dönem ahşap oyma sanatının en zengin işlemeli eserlerinden biridir. Urimtan direği form açısından çok gelişmiş bir görünüm arz eder. Direğin gövdesinde girintili çıkıntılı kabartma tekniği uygulanmıştır. Direğin kaidesinin günümüze ulaşan kısmında bitkisel motifler ile birlikte uygulanan yazı izleri mevcuttur. Kaidenin üst kısmı ile sütun başlığında geometrik kuşaklar yapılmıştır. Geometrik bezemelerin içi ve dışı madalyon kabartmaları ve bitkisel bezeme motifleri ile doldurulmuştur. Motiflerin ayrımında dalga, daire, rumi ve kıvrım dallardan oluşan kenarsuyu kuşakları yapılmıştır. Gövdenin büyük kısmında dikey şekilde uygulanan iri rumi motifleri mevcuttur (Voronina 1950: 40). Urimtan direğindeki iri rumi bezemeleri Fatmev direğindeki iri rumi bezemeler ile benzetmektedir. Ancak Fatmev direğindeki rumiler direğin başlığına yatay şekilde yapılmıştır, Urimtan direğindeki iri rumiler dikey olarak tüm gövdeye yapılmıştır.

Urimtan direği, Obburdon, Kurut ve Fatmev direklerinin aksine tamamı ahşap oyma tekniği ile yoğun şekilde bezenmiştir. Bezemelerin içeriği kendisinden önceki direklerin bezemeleri ile benzerdir. Bununla birlikte direğin kaidesine ve başlığına yeni geometrik şekiller uygulanmıştır. Bir yenilik olarak geometrik ve bitkisel bezemelere ek olarak yazı eklenmiştir. Direğin yazı kısmının tamamı günümüze kadar ulaşmamıştır, yazı dini içerikli olabilir, direği yaptıranın ismi olabilir ya da direğin yapım tarihi olabilir. Urimtan direğinin kendisinden önceki direklerden ayıran bir başka özelliği gövdenin ince ve biçimli yapılmış olmasıdır. Yukarıda saydığımız direkler hantal iken Urimtan direği zarif bir görünüm arz eder. Urimtan direği erken dönem ahşap sanatını yansıtan zarif bir eserdir. (Şekil. 15)

⁴ Tacikistan Cumhuriyeti, Soğd İli, Pencikent Şehri, Arkeoloji Müzesi, 735500.

Şekil 15. Urmitan Direği. (Voronina)

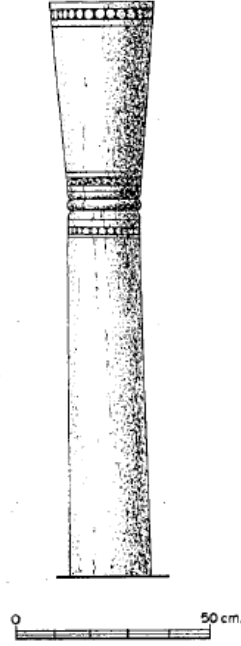
5. POHUT KASABASINDAKİ DİREK (X. - XI. YY)

Günümüzdeki Tacikistan'ın Zerefşan ilinin, Ayni ilçesi, Pohut kasabasında eski bir mescidin deposunda bulunmuştur.⁵ Adını bulunduğu bölgeden alan direğin günümüze ulaşan yüksekliği 148 cm'dir, direğin gövdesinin çapı 21 cm'dir. Direğin kaidesi günümüze ulaşmamıştır. Pohut direği yukarıdaki direkler gibi alttan yukarıya doğru genişleyen formda yapılmıştır (Voronina 1950: 48).

Pohut direği diğer direklere nazaran süsleme açısından oldukça sadedir. Direğin gövdesi ile direk başının bitiştiği yere kıvrım dallar ile daire şeklinde bezeme kuşağı yapılmıştır. Direğin bir başka bezemesi rumilerden oluşan kenarsuyu kuşağından ibarettir. Bunun dışında direğin gövdesi ile başlığında bezeme yoktur. Pohut direği Zerefşan bölgesinde bulunan erken dönemli en sade direklerdendir. Bundan dolayı direğin bezemelerinin tamamlanmadan kullanılmaya başladığı düşünülebilir.

⁵ <http://www.wikiwand.com/tg/Тилохт> Erişim tarihi: 2019. 04.09.

Pohut direği sade olsa da şekil olarak Urmitan direğine benzemektedir (Hmelnitskiy 1992: 295; Denike 1939: 118). İki direğin de gövdesi ve başlığı benzer şekilde yapılmıştır. Bundan dolayı iki direğin aynı bölgede üretildiği düşünülmektedir (Şekil 16).

Şekil 16. Pohut Camisinin Deposunda Bulunan Direk. (Hmelnitskiy)

6. HIVE ULU CAMİSİNDEKİ AHŞAP DİREKLER (XI – XII. YY)

Hive Ulu Cami Urgenç şehrindeki tarihi iç kalenin olduğu yerdedir. Cami iç kalenin doğu ve batı kapısının arasında bulunmaktadır. Hive Ulu Camisinde çeşitli zamanlarda eklemeler yapıldığından homojenlik görülmez. Bundan dolayı Ulu cami ilk dönemdeki orijinalliğini yitirmiş olmakla birlikte, XI. yüzyıldan kalma sütunları ile dikkat çekmektedir. Cami aynı anda 5000 kişinin namaz kılabilceği kapasiteye sahiptir. (Matrasulov – Madaminov vd. 2001: 163) Cami hakkındaki ilk bilgiler X. yüzyılda yaşamış olan İstahri ile Makdisi'nin eserlerinde rastlanmaktadır. Makdisi'nin Ahsen et-Tekâsim fi- marifet el-Akâlim adlı eserinde cami hakkında "Hive, Kızıl Kum çölünün bitimindeki abidevi bir şehirdir. Hive büyük bir nehrin kıyısında yerleşmiştir. Hive'de bir Ulu Cami

vardır” diye tarif etmiştir. Bu bilgiye dayanarak Hive Ulu Caminin X. yüzyılın sonu XI. yüzyılın başlarında inşa edildiği kanısına varabiliriz. Caminin ilk banisi bilinmemektedir. Zamanla yıpranmaya yüz tutan yapı XIII - XV, XIX – XX. yy. gibi farklı zamanlarda tamir edilmiştir. Hive’de yaşayan müverrih Munis’in dediğine göre yapının ilk ciddi tamiri Hive veziri olan Abdurrahman Mehtar tarafından 1788 yılında yaptırılmıştır. Caminin genişletilmesi için devşirme direklerin yanı sıra Katya adındaki eski sulak yerleşkeden getirilen ahşaplardan yeni direkler yapılmış ve eklenmiştir. Caminin orijinal hali korunarak yanlara doğru genişletilme çalışması yapılmıştır. Caminin üçüncü tamiri XX. yüzyılda yapılmıştır. Günümüzdeki Hive Ulu Cami 1983 yılından itibaren müze olarak kullanılmaktadır (Hudoyberganov 2012: 55).

Caminin güncel planı dikdörtgene yakın olup, 55 x 43. 2 metredir. Yapıya dört kapıdan girilmektedir. Yapının ana kapısı kuzey yönünde yerleşmiştir. Yapının tavanı kirişlerden oluşan örtü ile kapatılmıştır. Binanın yüksekliği 4. 5 metredir. Hive Ulu Camide X - XII. yüzyıldan kalma 12 adet orijinal direk mevcuttur. Bunlardan 4 adedi ayrı bir değere sahiptir, direklerdeki kufi yazıya göre Fakih Ebü’l Fazıl el – Muhammed Leysi işbu sütunları cami için hediye etmiştir (ÖMA 2000: 404). Daha önce yapılmış olan direkler binası kullanışsız olduktan sonra devşirme malzeme olarak başka dini yapılarda kullanma geleneği vardı. Dolayısıyla Hive Ulu Camideki en eski tarihli direkler başka ibadethanelerden devşirilmiş olabilir. Orijinal olan direkler diğer direklere nazaran daha hantal ve kalındır ancak günümüze yıpranmış bir halde ulaşabilmiştir. Orijinal direklerde ahşap oyma tekniği ile kıvrım dallar, yapraklar, rumiler ve rumi tepeliklerinden oluşan bitkisel bezemeler, baklava, zikzak ve altı kollu yıldız gibi geometrik şekillerin yanı sıra Kufi ve Nesih karakterli yazılar mevcuttur. Direklerde yer yer kitabe ve tarihlendirme yazıları mevcut ise de hepsi okunaklı derecede değildir. Direklerdeki geometrik, bitkisel bezemeleri ile yazı karakterleri XIII-XVI. yüzyıllarda eklenen diğer direklerde de uygulanmıştır (ÖMA 2000: 404), (Şekil. 17- 18), (Foto. 8 – 15).

Hive Ulu Cami plan bakımından Selçuklu dönemi cami tipleriyle benzerlik arz eder (Fabritskiy – Şmeylov 1970: 6), yapının düz tavanlı, ahşap direkli, tavan kısmında açıklığı gibi yapı elemanları Selçuklu dönemi Ulu camileri ile benzerlik arz eder. Hive Ulu Camiye benzer Anadolu Selçuklu camileri Beyşehir Eşrefoğlu Camisi (1298), Ankara Aslanhane camisi (1290), Afyon Ulu Camisi (1272), Konya Sahib – i Ata Camisi (1258) gibi ahşap direkli camilerdir.

Şekil 17. Hive Ulu Camisindeki Direk Başlığı. (Voronina)

Şekil 18. Hive Ulu Camisindeki Direk Başlığı. (Voronina)

Fotoğraf 8. Hive Ulu Camisindeki Ahşap Direkler. (<http://voyage.lluvia.ru/en/node/92> Erişim Tarihi: 27.06.2019).

Fotoğraf 9. Hive Ulu Camisindeki Ahşap Direği Üzerindeki Bitkisel ve Geometrik Bezemeleri.

http://www.centralasiatravel.com/ru/countries/uzbekistan/places/khiva/juma_mosque Erişim Tarihi: 14.04.2019).

Fotoğraf 9. Hive Ulu Camisindeki Ahşap Direği Üzerindeki Bitkisel Bezemeler ve Yazı Karakterleri.

http://www.centralasiatravel.com/ru/countries/uzbekistan/places/khiva/juma_mosque Erişim Tarihi: 14.04.2019).

Fotoğraf 10. Hive Ulu Camisindeki Ahşap Direği Üzerindeki Bitkisel ve Yazı Bezemeleri.

http://www.centralasiatravel.com/ru/countries/uzbekistan/places/khiva/juma_mosque Erişim Tarihi: 14.04.2019).

Fotoğraf 12. Hive Ulu Camisindeki Direğin Yazı Karakterleri.

(https://uzbekistanpass.com/wap/category?sale_id=1070Erişim Tarihi: 14.04.2019).

Fotoğraf 13. Hive Ulu Camisinin Erken Dönem Ahşap Direklerinin Olduğu Bölüm.

(<http://xorazmiy.uz/uz/pages/view/251>
Erişim Tarihi: 26.06.2019).

Fotoğraf 14. Hive Ulu Camisinde Direklerin görünümü.

(<http://xorazmiy.uz/uz/pages/view/251>
Erişim Tarihi: 26.06.2019).

Fotoğraf 15. Hive Ulu Camisinde Direğin Bezemeleri.

(<https://f.otzyv.ru/photoalbum.php?id=8868:51368#a-7> Erişim Tarihi 26.06.2019).

Ahşap oyma sanatı ve direkli cami geleneği Türkler aracılığı ile XI. yüzyıldan itibaren Anadolu'ya da yayılmaya başlar. Türklerin ahşap sanatında uyguladıkları teknik ve üslup onların ahşap sanatında kendilerine özgü gelişim sergilediklerini gösterir. Türkler Anadolu topraklarına geldiklerinde ahşap sanatında iyi birikime sahip oldukları birçok eserlerinde görülmektedir (Bozer 2006: 533). Konya Alâeddin Camisinin minberi (1155), Şiirt Ulu Camisinin minberi (1214), Damsaköy Taşkın Paşa Camisinin mihrabı (1256–1438) Anadolu'da erken dönem ahşap oyma sanatının önemli örnekleri arasındadır (Bakırer 1971: 367; Kurtbil 2011:103). Anadolu'daki ahşap direkli camilerin en güzel örnekleri Arslanhane Camii (XIII. yy.), Konya Sahip Ata Camii (1258), Afyon Ulu Camii (1272), Sivrihisar Ulu Camii (XIII. yy.), Ankara Ahi Şerafettin Camii (XIII. yy.) ve Beyşehir Eşrefoğlu Camileridir (1296 – 1300) (Yavaş 1995: 479). İşbu camiler Orta Asya geleneğini Anadolu mimarisindeki yansımalarıdır (Öney 1990, 14).

7. SAYRAM ŞEHRİNDEKİ HAZRETİ HIZIR CAMİSİNİN SÜ-TUNU (1014)

Günümüzdeki Kazakistan'ın güneyinde Sayram (İsficap) şehri mevcuttur. Sayram şehrinde IX. yüzyılda Samaniler, X. yüzyılda Karahanlıların hüküm sürmüşlerdir. İbn Havkal İsficap şehri ile ilgili “*İsficap Binket şehriden oldukça küçüktür. İsficap'ta şehristan, kale ve Ribat vardır. Kalenin dört kapısı vardır. Kalenin içinde hükümdarın köşkü, hapishane ve Ulu cami vardır. Sivil halkın evleri kerpiçten yapılmıştır. Bahçeleri ve sulama kanalları vardır...*” demiştir (Arheologiya Sredney Azii 1957: 24).

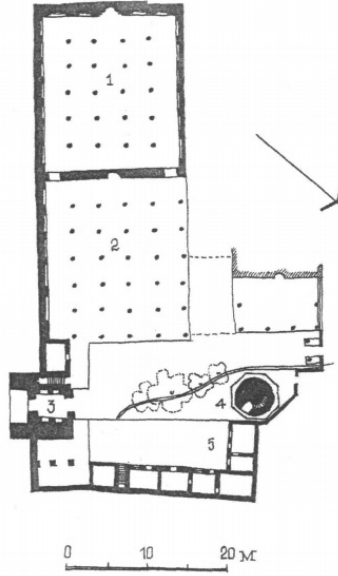
İbn Havkal'ın bahsettiği Ulu Cami Karahanlılardan sonra farklı yıllarda onarılmış ve genişletilmiştir. Bundan dolayı Camide 1989 senesinde arkeolojik ve sondaj çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Yapılan çalışmalarda Karahanlıların dönemine ait olan caminin yapı elamanları ile sırlı, sırsız seramikler bulunmuştur. Caminin zemininde yapılan sondaj çalışmalarında değirmen taşını andıran kaideler bulunmuştur. Kaidelerin merkezinde sekiz köşeli açıklık olduğu görülmüştür (Hmelnitskiy 1992: 290), (Şekil. 22). Ulu Caminin tavanı düz kirişlidir ve tavanın taşıyıcı unsurlarının ahşap direk ve taş sütunlardan oluşmaktadır. Taşıyıcı unsurların içinde 1014 tarihli taş sütun bulunmaktadır. Taş malzemeden yapılmış olan sütun hakkında XIX. yüzyılda Türkistan'a seyahate giden Geys şöyle demiştir; “*Sayram şehrinde cami, medrese, kervansaray ve pazar yerleri*

vardır. Medrese ve camilerin tavanlarının taşıyıcı unsurları ahşap direkler idi. Ancak direklerin içerisinde en dikkat çeken taş malzemeden yapılmış sütüdü. Sütun sert kumtaşından yapılmıştı. Sütun yerel halk tarafından kutsal emanet gibi korunmaktadı.” (Geyns 1866, 23).

Taş sütuna bulunduğu bölgenin adı verilmiştir. Sayram sütununun günümüze ulaşan yüksekliği 2. 5 metredir (Baytanayev – Bogomolov, 129) (Foto. 15) Sayram sütununun gövdesi taş oyma tekniği ile şekillendirilmiş ve bezemiştir. Sütunun kaidesi yerel halk tarafından tanımlanan “Küzegî”⁶ şeklinde yontulmuştur. Küzegî kaidenin üzerinde meander motifinden oluşan ince kuşak mevcuttur. Gövdede bir sıra Kufi karakteri ile yazılan kuşak vardır. Yazı kuşağının üzerine arı kovanını andıran altı köşeli geometrik kompozisyonlar mevcuttur. Gövdeden sütun başlığına geçişte yine meander motiflerinden oluşan ince kuşak yapılmıştır. Sütun başlığının tamamı iki sıra kufi yazı karakterleri ile kaplanmıştır. Sütündeki Kufi yazı karakterlerinin (Kraçkovskaya, 1949: 16) okunabilen kısmında “Allah”, kelimesi ile “1014” tarihi tespit edilmiştir (Hmelniński 1992: 302), (Şekil. 19 – 21) (Foto. 16).

Sayram sütunu yukarıda bahsettiğimiz ahşap malzemeden yapılan direklerden farklı olarak tamamen taş malzemeden oluşmaktadır. Sayram sütunu form olarak ahşap direklere benzerlik arz eder. Bununla birlikte yapısı gereği daha hantal olmasıyla dikkat çeker. Sayram sütununda uygulanan bezeme geometrik ağırlıklıdır. Oysa ahşap direklerde daha çok bitkisel bezemeler yapılmıştır. Bununla birlikte Urimtan direği ile Hive Ulu Caminin direklerinde geometrik şekiller ve benzer üsluptaki yazı karakterleri uygulandığı görülmektedir. Hive Ulu Cami direklerinin kaidesindeki küzegî üslubunda yapılmış kaide Sayram sütununda çok az farkla uygulanmıştır. Sonuç itibarıyla form, bezeme ve yazı karakteri bakımından Hive Ulu Camisinin erken dönem direkleri ile Sayram sütunu birbiri ile benzerlik arz etmektedir.

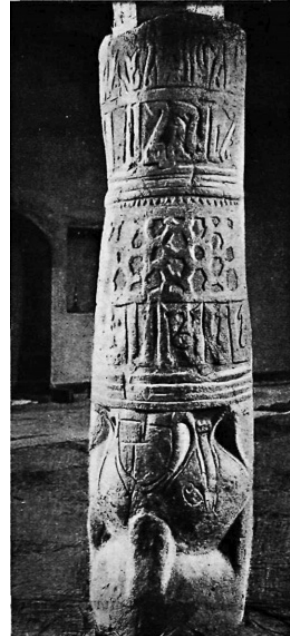
⁶ Vazo biçiminde yapılan sütun kaidesi.

Şekil 19. Hz. Hızır Camisinin Planı. (Baytanayev)

Şekil 20. Hazreti Hızır Camisinde Bulunan Sütun. (Kraçkovskaya)

Fotoğraf 16. Sayram Sütunu. (Hmelnit-skiy)

Şekil 21. Sayram Sütununun Üzerinde Bulunan Kufi Karakterler (Kraçkovskaya).

8. BEŞ AĞAÇ KÖYÜNDEKİ SÜTUN (XI. YY)

Kazakistan'ın Talas şehrine yakın olan Beş Ağaç adındaki köyde taş sütun bulunmuştur. Sütunun başlığı günümüze ulaşmamıştır, geriye kalan yüksekliği 180 cm'dir (Hmelnitkiy 1992: 302). Sütun aşağıdan yukarıya incelen form şeklinde yapılmıştır. Sütunun kaidesi küzegî üslubu ile yapılmıştır, gövdesinde zikzak ve yarım kürelerden oluşan geometrik şekiller ile kuşaklar yapılmıştır, sütunun gövdesinde Kufi yazı karakteri mevcuttur. Sütunun üst kısmındaki gövdesi sade bırakılmıştır. (Şekil. 22)

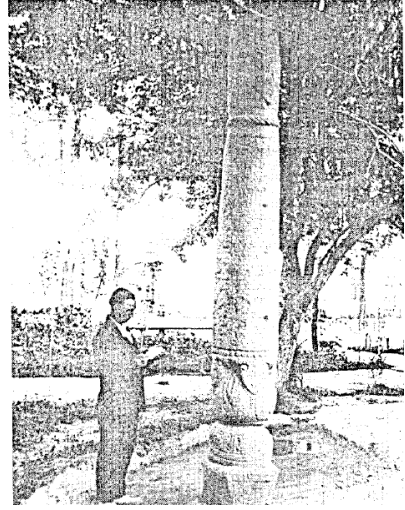
Erken dönem taş sütunlarının bir başkası üçüncüsü Talas'ın Ak Tepe yerleşkesinde bulunmuştur. Sütunun günümüze ulaşan yüksekliği 4 metredir. Sütunun kaidesi küzegî şeklinde yapılmıştır. Sütunun kaidesinde ters S ve dairelerden oluşan kuşak mevcuttur. Sütun gövdesinden başlığına geçişte kabartmalı daire kuşağı yapılmıştır. Bunların dışında sütun sade bir görünüm arz etmektedir (Bernştam 1941: 15), (Foto. 17 – 18).

Ara değerlendirme.

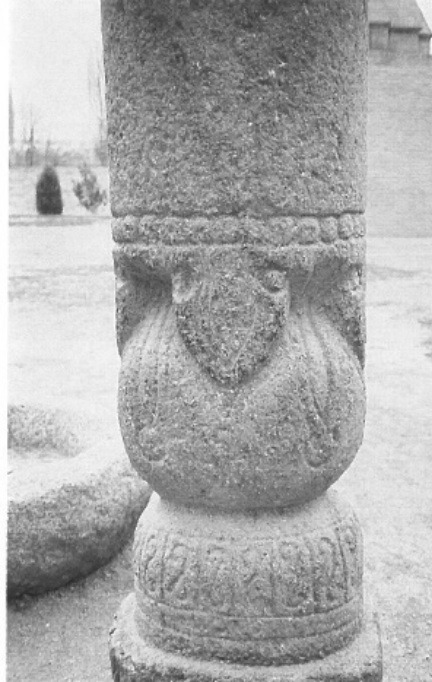
Orta Asya'da erken dönem taş sütunların kullanımı Talas ili çevresinde görülmektedir. Talas çevresindeki dağlardan bazalt taşı elde edilmektedir. Talas çevresindeki camilerin taşıyıcı elamanları bazalt taşından yapılmıştır. Taş malzmeden yapılan sütunlar bölgenin iklim şartlarına dayanıklıdır. Ancak Talas bölgesi şiddetli deprem fay hatları üzerinde bulunmaktadır (Artikov 2015: 6), (Şekil. 20). Taş malzmeden yapılan sütunlar sık sık meydana gelen depreme karşı dayanıksızdır ve çabuk kırılmaktadır. Ahşaba nazaran taş malzmeden sütun yapımı uzun ve zahmetli iştir. Bundan dolayı taş sütun yapımı rağbet görmemiştir (Şekil. 23).

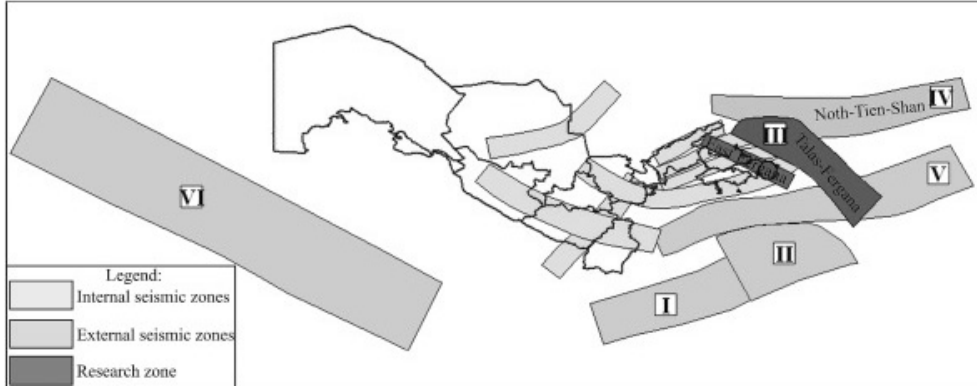
Şekil 22. Beş Ağaç'taki Taş Sütun.
(Hmelniiski)

Fotoğraf 17. Ak Tepe Taş Sütunu.
(Bernştam)

Fotoğraf 18. Ak Tepe Sütunu. (Ramazanoğlu)

Şekil 23 Talas İlinde Bulunan Deprem Fay Hattı. (<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1674984715000828> Erişim tarihi:

30.06.2019)

Değerlendirme

Konumuzu oluşturan Orta Asya'da günümüze kadar ulaşmayan camilerin ahşap direk ve taş sütunlarının örneklerinin önemli bir bölümünü, bu çalışmamızda ayrıntılı bir şekilde tanıttık. İncelemiş olduğumuz ahşaplar IX. yüzyıldan XII. yüzyıl sonuna kadar olan zaman dilimine yayılmıştır. Örnekler Zerefşan, Hive ve Talas gibi geniş bölgede bulunmuştur. Örneklerden Zerefşan ile Hive'deki olanların formları ve malzemeleri genellikle birbirine benzemekte olup ahşaptan yapılmıştır. Ancak direkler zaman diliminde form ve bezeme açısından değişime uğradığı gözlemlenmiştir. Örneğin IX. yüzyıla ait olan Obburdon direğinin gövdesinde ve başlığında bitkisel bezemelerin yanı sıra kuş ve balık figürleri varken IX - X. yüzyıla ait olan Kurut ile Fatmev direkleri sadece bitkisel kompozisyonlar ile bezenmiştir. Yukarıda saymış olduğumuz direklerin formları birbirine benzemektedir, ancak bezeme açısından değişime uğradığı söz konusudur. Obburdon, Kurut, Fatmev ve Hive direkleri devasa ve hantal iken, X - XI. yüzyıllarda yapılan Urimtan ile Pohut direkleri daha ince ve zarif formda yapılmaya başlamıştır. X. yüzyıldan itibaren direğin kaidesinde küzegî denen vazo biçimli form geliştirilmiştir. Bu form Hive, Sayram ve Beş Ağaç direklerinde uygulanmıştır.

X - XI. yüzyıldan itibaren yapılan direklerde yoğun bitkisel ve geometrik bezemeler uygulanmaya başlamıştır. Ek olarak direğin kaidesine, gövdesine ve başlığına yazı karakterlerinden oluşan kuşak yapılmaya başlamıştır. Yazı karak-

terleri Urimtan başta olmak üzere XI – XII. yüzyılda yapılan Hive Ulu Cami direklerinde ve Talas ilinde bulunan taş sütunlarda kullanılmıştır. Urimtan ile Hive Ulu Cami direkleri üzerindeki yazı karakterleri yer yer hasar gördüğü için tarihi belirlenememiştir ancak Talas'taki Sayram sütununun üzerindeki yazıda 1014 senesi okunmuştur. Buradan yola çıkarak direk ve sütunlara yazı yazma geleneği XI. yüzyıldan itibaren başladığını söyleyebiliriz.

SONUÇ

Orta Asya'da ahşap sanatı Hunlar dönemine kadar dayanır. Türkler, erken dönemden itibaren ev ve köşklere ahşap duvar panolarını ve direklerini ahşap oyma tekniği ile farklı şekillerde bezemişlerdir. Örneğin, İslam öncesinde yapılmış olan Pencikent ve Aktepe köşklarinin içindeki duvarlar bitkisel bezemeli oyma ahşap panolar ile kaplanmıştı. Bununla birlikte bazı direklere hayvan ve insan şekli verilmiş ve taşıyıcı unsur olarak kullanılmıştır.

Orta Asya'da İslam'ın yayılması ile birlikte ahşap direkler Ulu Camilerin taşıyıcı unsuru olarak kullanılmaya devam etmiştir. Direkler bitkisel ve geometrik bezemelerin yanı sıra Kufi, Nesih yazı karakterleri ile kaplanmıştı. Özellikle IX. yüzyıldan itibaren Zereşan bölgesinde ahşap direklerin üretimi ve yapımı çoğaldığı gözlemlenmiştir. Genel olarak kerpiç malzemeden inşa edilen camilerin çoğu günümüze ulaşmamıştır. Ancak camilerin sanatsal ve sembolik olarak nitelenen direkleri bölge halkı tarafından korunmuş ve günümüze kadar ulaşabilmiştir

Orta Asya'da çok ender olan ve sadece Kazakistan sınırlarında bulunan üç adet taş malzemeden yapılmış olan sütun dikkat çekicidir. Sütunlar bölgede bulunan bazalt taşından tek parça halinde kesilerek yapılmıştır. Sütunlara yontma tekniği ile kaide, gövde ve sütun başlığı işlenmiştir ve sütunun yüzeyine bitkisel, geometrik bezemeler ile yazı karakterleri uygulanmıştır.

Zereşan, Hive ve Talas direk ve sütunları erken dönem Ulu Camilerinin taşıyıcı unsurları içerisinde günümüze ulaşabilen küçük bir bölümü oluşturur. İşbu taşıyıcı unsurlar incelendiğinde erken dönem ahşap ve taş oyma sanatının zaman içerisinde değişen ve gelişen sürecini takip edebilmemize olanak sağlamaktadır. Ayrıca eserler, yapıldığı dönemin inançsal, sosyal, ekonomik, kültürel durumu ve sanata bakış açısını yansıtmaları açısından Türk kültüründe önemli bir yere sahiptir.

KAYNAKÇA

ARTIKOV, Turdalı (2015), “Revealing the seismicity increase in inter-relationships in various seismic zones in Uzbekistan as a case study”, *Geodesy and Geodynamics*, Vol. 6, No 5.

BARTOLD, Vasiliy (1981), *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (hzl. Hak- kı Dursun Yıldız), İstanbul.

BAKIRER, Ömer (1971), “Ürgüp’ün Damsa Köyündeki Taşkın Paşa Ca- miinin Ahşap Mihrabı”, *Bellekten*, TTK, 1971.

BAYTANAYEV, Baurıjan - BOGOMOLOV, Gerasim “Meçet Hızır Pay- gambara v Sele Sayram”, *Srednevekovaya Arhelologiya*.

BERNŞTAM, Natanoviç (1941), “Pamyatniki Starını Taşasskoy Dolını”, *İstoriko Arheoloğışeskiy Oçerk*, Alma – Ata, KOGİ Yayınları.

BERNŞTAM, Natanoviç (1949), “Problemı Drevney İstorii i Etnogeneza Yujnogo Kazahstana”, *İzvestiya*, c. II, Kazakistan: ANN KazSSR Yayınları.

BOZER, Rüstem (2006), “Ahşap Sanatı”, *Anadolu Selçukluları ve Beylik- ler Dönemi Uygarlığı*, c. II, (hzl. Ali Uzay Peker, Kenan Bilici), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

BOZER, Rüstem (2002), “Ortaçağ Anadolu Türk Ahşap Sanatında Kün- dekari Tekniği”, *Türkler*, c. VII, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

DENİKE, Petroviç (1939), *Arhitekturniy Ornament Sredney Azii*, Mosk- va: VAA Yayınları.

DOĞAN, Yavaş (1995), “Eşrefoğlu Camii”, *DİA*, c. XI, İstanbul.

ERASLAN, Kemal (1989), “Ahmed Yesevi”, *DİA*, c. II, İstanbul.

FABRİTSKİY, Boris - SHMELYOV, İvan (1973), *KHİVA*, Leningrad: Aurora Yayınları.

FİLİMONOV V. M. (1962), “Drevneye Reznoye Derevo iz Kompleksa Kusama İbn Abbasa v Ansamble Şah – Zinda”, *Özbekiston Memorlarının Sa- natı*, Toşkent: UzFan Yayınları.

GEYNS, Aleksandr, Konstantinoviç (1866), *Dnevnik Putişevstviye v Tur- kestan*.

HMELNİTSKIY, Sergey (1992), *Mejdu Arabami i Tyurkami*, Berlin: Riga Yayınları.

HUDOYBERGANOV, Komil (2012), *Hiva*, Toşkent, Ren Poligraf Yayınları.

KRAÇKOVSKAYA, Vera, Aleksandrovna (1949), “Evolyutsiya Kufiçeskogo Pisma v Sredney Azii”, *Epigrafika Vostoka*, c. III, Akademiya Nauk Yayınları.

KURTBİL, Zeynep, Hatice (2005), “Minber”, *DİA*, c. XXX, İstanbul.

KUŞOĞLU, Mehmet, Zeki (1997), “Hakkaklık”, *DİA*, c. XV, İstanbul.

MANKOVSKAYA Liya, Yülyevna - BULATOVA V. (1978), *Pamyatniki Zodchestva Horezma*, Taşkent.

MARŞAK, Boris, İliç - NOZİLOV, N. N. (1999), “Sogdiana”, *History of Civilizations of Central Asia*, c. III, Delhi: Motilal Banarshidas Yayınları.

---- MEB, (1970), *Türk ve İslam Eserleri Müzesi Yetkilileri, Türk – İslam Sanatlarında Ağaç İşçiliği*, Yapı ve Kredi Bankası Yayınları.

MUKİMOV, Rustam (2013), “Tacikistan”, *Hudojestvennaya Kultura Tsentralnoy Azii i Azerbaydjana IX – XV Vekov*, c. IV, Samarkand – Taşkent: MİTSAİ Yayınları.

NARŞAHİ, Ebû Bekr Muhammed b. Ca’fer (2013), *Tarih – i Buhara*, (hzl. GÖKSÜ, Erkan), Ankara: TTK Yayınları.

NOTKİN, İosif (1968), *İskusstvo Drevnih*, Taşkent: Uzbekistan Yayınları.

ÖNEY, Gönül (1978), *Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları*, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.

ÖNEY, Gönül (1990), *Ankara Arslanhane Camii*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

--- (2000), “Juma masjid (Xiva).” *Özbekiston Milliy Ansiklopediyası*, c. I, Toşkent.

PUGAÇENKOVA, Galina, Anatolyevna (1958), *Puti Razvitiya Arhitekturi Yujnogo Turkmenistana Porı Rabovladieniya i Feodalizma*, Moskva: Akademiya Nauk Yayınları.

MATRASULOV, Şuhrat - SAFAROV, Karim (2001), *KHİVA Guidbook*, Moskva: Ruz Co PUB Yayınları.

NURMUHAMMEDOVA, Ş (2000), “Jizn Oddannaya Nauke (K 100 – Letiyu So Dnya Rojdeniya V. L. Voroninoy 1910 – 2000)”, *SANAT*, No 4.

TANMAN, Baha (1996), “Hacı Bayram – ı Veli Külliyesi”, *DİA*, c. XIV, İstanbul.

---- (1957), “Trudı Sredneaziatskogo Gosudarstvennogo Universiteta im V. İ. Lenina” *Arheologiya Sredney Azii*, c. IV, Taşkent.

VEYRMAN, Boris Vladimiroviç - LAVROV, Vladimir, Aleksandroviç (1969), *Arhitektura Sredney Azii VI – XIX. Vekov*, Moskva.

VORONİNA, Veronika, Leonidovna (1950), “Reznoye Derevo Zarefşanskoy Dolini”, *Materialı i İssledovanya po Arheologii SSSR*, c. XV, Moskva - Leningrad.

VORONİNA, Veronika, Leonidovna (1980), “Arhitekturnıy Ornament Sredney Azii”, *AN*, No 28, Moskva.

YÜCEL, Erdem (1989), “Ahşap”, *DİA*, c. II, İstanbul.

Web Adresleri

Sayram Kolonna Kamennaya Reznaya, O – 121 – 50”, <http://www.archeo.ru/struktura-1/nauchnyi-arhiv/alboms/o-121/o.121-50-sairam.-kolonna-kamennaya-reznaya/view> Erişim Tarihi: 01. 02. 2019._

http://www.centralasiatravel.com/ru/countries/uzbekistan/places/khiva/juma_mosque 14.04.2019. Tarihinde alındı.

<http://xorazmiy.uz/uz/pages/view/251> 26.06.2019. Tarihinde alındı.

https://uzbekistanpass.com/wap/category?sale_id=1070 14.04.2019. Tarihinde alındı.

<https://f.otzyv.ru/photoalbum.php?id=8868:51368#a-7> 26.06.2019. Tarihinde alındı.

Ekler:

Makalemizde eserlerin buldukları bölgelerin yerini QR kodu üzerinden de verdik. QR kodu ile Google Haritalar üzerinden bölge hakkında daha detaylı gezinti yapılabilir.

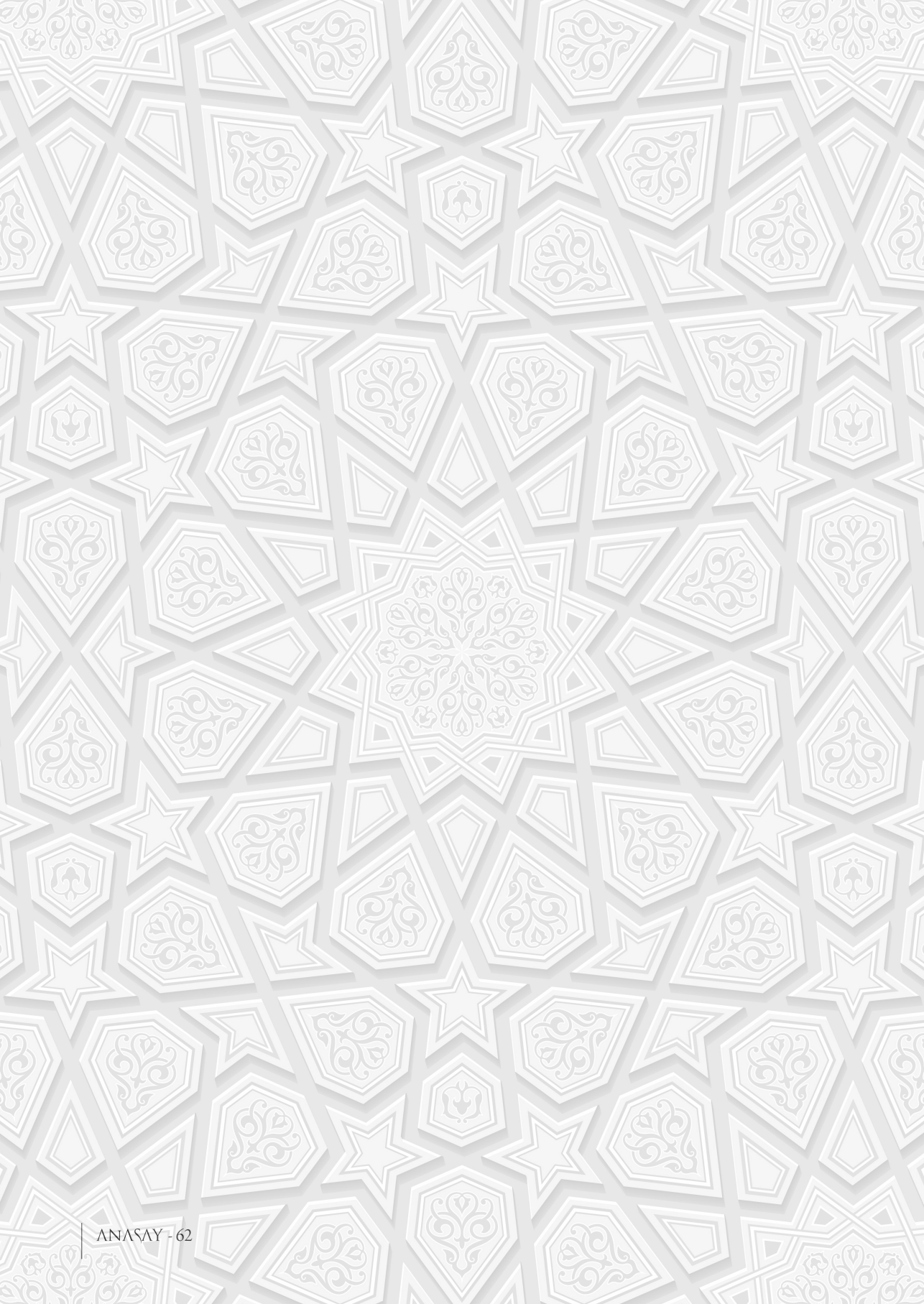
QR Code Üzerinden Edinilen Zerefşan İlının Haritası. https://qrickit.com/qrickit_apps/qrickit_qrcode_creator_geo_output.php Erişim Tarihi: 30.06.2019.

QR Code Üzerinden Edinilen Hive Şehrinin Haritası. https://qrickit.com/qrickit_apps/qrickit_qrcode_creator_geo_output.php Erişim Tarihi: 30.06.2019

QR Code Üzerinden Edinilen Talas İlının Haritası. https://qrickit.com/qrickit_apps/qrickit_qrcode_creator_geo_output.php Erişim Tarihi:30.06.2019

Şükrü ÜNAR

HİTİT DÖNEMİ ANADOLU'SUNDA MEYVE AĞAÇLARI

Muhlisahon RUSTAMOVA

ORTA ASYA'DA GÜNÜMÜZE KADAR ULAŞMAYAN CAMİLERİN AHŞAP DİREK VE TAŞ SÜTUNLARI (IX – XII. yy)

İsa KAYIHAN

NECİP TOSUN'UN 'GİDİLMEMİŞ YERLERİN TÜRKÜSÜ' ÖYKÜSÜNDE MELANKOLİ

Murat HASANOĞLU

BOSTÂN, GÜLİSTÂN VE MESNEVÎ HİKÂYELERİ ÜZERİNE GENEL BİR KARŞILAŞTIRMA

Yunus PUSTU

MUSTAFA CEZAR, OSMANLI TARİHİNDE LEVENDLER,

ANASAY

anasaydergisi@hotmail.com

e-ISSN 2618-6187
ISSN 2587-2001

9 772587 200005